

ФЕДІР ПАВЛОВИЧ МАТУШЕВСЬКИЙ

(1869—1919)

Ім'я цього видатного українського літератора-журналіста, промадського та політичного діяча на переломі XIX та XX століть пов'язане з великою активністю видавництва «Вік» та після революції 1917 року з нашим відродженням до відновлення української державности й її виходом у міжнародне політичне життя.

Сповняється 80 літ з дня заснування видавництва «Вік», яке внесло в українське культурне життя подив широкого зацікавлення українською літературою і громадською діяльністю. В цьому рухові визначну роль відіграв

Ф. П. Матушевський. Він своєю активністю та послідовною працею був зразком для багатьох і зв'язком між молодшим та старшим поколінням. Його власне життя та життя родини було невіддільне від життя України того часу й родина заплатила за цю відданість дуже тяжко.

Ім'я цього видатного українського літератора-журналіста, громадського та політичного діяча на переломі XIX та XX століть пов'язане з великою активністю видавництва «Вік» та після революції 1917 року з нашим відродженням до відновлення української державности й її виходом у міжнародне політичне життя.

20-го червня 1869 року (за новим стилем) в родині священика народився в Смілі Федір Павлович Матушевський. Ми не знаємо про його юнацькі роки життя, окрім тільки того, що він закінчив духовну

школу в Черкасах та перейшов до Київської духовної семінарії. Під час перебування в Семінарії він належав до українських гуртків і був у них активним членом. Після закінчення семінарії пішов учителювати і вступив біля 1900 р. у Дерптський університет на юридичний факультет. У цьому університеті при співпраці з Андрієм Яковлевим організував український студентський гурток-грумаду, яка проіснувала аж до 1917 року.

Ще в свої семінарські роки Ф. Матушевський зустрівся з О. Я. Кониським і ця зустріч відіграла значну роль в його дальшому життєвому шляхові, зв'язала з літературно-журналістичною працею. Треба занотувати, що зі школи Кониського вийшло досить багато людей, що перебрали працю відродження українського культурного процесу. Серед цього молодшого покоління були такі особи, як С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський; «... вони вибрали письменницький шлях ... під проводом та порадами Кониського», — нотує у своїх спогадах О. Лотоцький. («Сторінки минулого», т. 1. стор. 64).

Ф. Матушевський одночасно почав приймати участь у громадському житті: так, у 1897 р. постала нелегальна «Всеукраїнська організація» при активній участі С. Єфремова, а Ф. Матушевський стає її секретарем.

В тому ж році з нагоди століття появи в друку «Енеїди» засновується в Києві гурток для видання ювілейного збірника-альманаха української поезії «За сто літ», присвячений цьому ювілею. В гурток увійшли такі діячі того часу, як С. Єфремов, В. Доманицький, О. Лотоцький та Ф. Матушевський. Назва альманаха була визначена як «Вік». Альманах вийшов з друку в 1898 році.

Після появи альманаха, члени гуртка вирішили продовжувати видавничу діяльність під назвою «Видавництво „Вік“», перші книжки якого друкувалися в Черкасах, де Ф. Матушевський в той час жив та працював. До групи приєдналися інші та серед них В. Прокопович. Видавництво проіснувало до 1918 року та видало за цей час 140 назв книжок та менших видань, головне белетристики та популярних книжок. Особливо важливим було видання клясиків і тритомової Антології української літератури.

Цей час перебування в Черкасах Ф. Матушевський використовував також для друку своїх різних статтів у «Київській старині», редагуванням якої займався Вол. Науменко.

Після вступу до університету в Дерпті Ф. Матушевський не переривав зв'язків з Україною, для чого часом їздив до Києва. Під час цих подорожів він відвідував і Петербург, де жив О. Лотоцький, який тоді працював в Управлінні Державного Контролю. О. Лотоцький разом з П. Стебницьким старався тоді полагоджувати справи видання українських книжок в царській цензурі, зокрема видавництва «Вік», яке здобуло на переломі 19 та 20 століть значну популярність в Україні.

У гостинному домі подружжя О. Лотоцьких Ф. Матушевський познайомився зі студенткою жіночого медичинського інституту Вірою

Поповою, яка хоч походила з московської родини, щиро зацікавилася українськими справами й у Петербурзі належала до української студентської громади, на чолі якої був Сергій Тимошенко, а діяльним членом — Дмитро Дорошенко. О. Лотоцький зазначає, що в студентській громаді приймало велику активність жіноцтво вищих шкіл. Серед них були видатні студентки, як Н. К. Щербань, О. П. Косач (по чоловікові пізніш — Кривинюк) та Віра Олексіївна Попова. Автор «Сторінок минулого» пише, що «з усього жіночого персоналу громади ми з дружиною в найближчих відносинах були з В. О. Поповою. В приїзди Ф. Матушевського до Петербургу ми, бувало, проводили вечори всі разом. Під час особистого конфлікту, що одного разу постав між ними, нам з дружиною удалося той конфлікт залагодити та усунути можливість розриву між ними. В дальшому се була взірцева пара українських громадян, що все без останку життя своє посвячували українській справі. Життя тої пари вимагає окремої біографії. Короткий нарис того життя я подав свого часу у віденській «Волі».¹

Треба зазначити, що ця співпраця в Громаді зблизила Віру О. Попову з Оленою Косач (Кривинюк) й їхнє приятелювання тривало багато років. Зокрема це виявилось пізніше, коли видавництво «Вік» заплянувало видання біографії Лесі Українки та її мати. Л. Українка зустрічалася з Ф. Матушевським — одна з цих зустрічей відбулася 12 червня в 1903 р., інша 20 червня.²

У 1904 р. Ф. Матушевський був делегатом від студентської громади в Дерптському університеті на Загальному Студентському З'їзді. В тому році Ф. Матушевський закінчив університет і одружився з Вірою Поповою й молоде подружжя виїхало на постійне життя до Києва. Цікаві подробиці про їхнє одруження дає О. Лотоцький у своїх спогадах, де він пише, як він їздив до Чугуєвщини на їхнє вінчання разом з іншими близькими їх приятелями. Віра Матушевська, як лікар, дістала посаду управительки земської лікарні в с. Боярки у 22 кілометрах від Києва.

З цього часу починається активна літературна та журналістична праця Ф. Матушевського. Одною з перших його статей була про Шевченкову могилу в Каневі.

Ф. Матушевський у Києві був постійним членом Комітету Радикальної Демократичної партії у справах друкуння партійної літератури, а також книжок видавництва «Вік». У цих видавничих справах він їздив до Львова й там зав'язалося його знайомство з І. Франком. Партійна праця пов'язувала його також з організацією ТУП'а і старшим громадянством міста, яке відіграло велику роль в організації видання першого українського щоденника в Києві.

¹ О. Лотоцький, *Сторінки минулого*, т. 2, стор. 93.

² Ольга Косач-Кривенюк, *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*, стор. 512—513, 630, 633.

Наводимо тут з матеріалів Ю. Матушевського про його батька Федора Павловича Матушевського — заснування групи для видавництва першої української щоденної газети. В жовтні 1905 року за ініціативою Євгена Чикаленка утворився гурток з трьох осіб: Є. Чикаленко, В. Ф. Симиренко та В. М. Леонтович, які вирішили видавати українську щоденну газету і зобов'язалися покривати її втрати своїм коштом.

Вони стали видавцями, а до редакційного комітету запросили десять осіб, серед них Ф. Матушевського, як головного редактора. Це сталося тоді, коли Федір Матушевський був закордоном. Часопис мав би називатися «Громадське Слово», але губернатор Савич не дав дозволу на нього та на місячник «Нове життя». Причиною відмови було невідповідне для того часу оголошення програми, як він повідомив Є. Чикаленка. Одною з причин, що була нібито у протигірчю з існуючими законами — домагання «переміни існуючого державного ладу в Росії, утворення автономних країв на окраїнах держави і перебудови її на федеративних началах, а також домагатимуться всієї землі у власність народу, які вчинки забороняються карним законом». Так цитує цю заборону Ю. Тищенко у своїй статті-розвідці про перші українські масові політичні газети.³

Після цієї відмови В. Леонтович подав нову заяву на видання нової газети — «Громадської думки», на яку дозвіл дали. Першого січня 1906 року з'явився перший раз у Російській імперії український щоденник «Громадська Думка». Поява цього часопису викликала велике зацікавлення в Україні й поза нею, бо це вперше такий щоденник появився.

У той самий день це число було конфісковане, але часопису не закрили. З доручення видавництва управитель контори Максим Стратонович Синицький залагодив справу з цензорами «миром», себто зобов'язався платити їм кожного місяця хабарі. Правда, окремі статті все ж час від часу конфіскували. Головному редакторові Ф. Матушевському довелося навіть сидіти у в'язниці. Часопис виходив регулярно без огляду на значний дефіцит кожного місяця, який покривався сумлінно видавцями на чолі з Є. Чикаленком.

Умови праці головного редактора Ф. Матушевського були винятково тяжкі. Перш усього на ідеологічному ґрунті, головними антагоністами були В. Леонтович, великий землевласник консервативних поглядів і член редакційного комітету Борис Грінченко, людина дуже радикальних поглядів, який писав статті, що «цькували голоту проти панів» за висловом Леонтовича, які толерував головний редактор Ф. Матушевський.

Друга причина була та, що майже 70 літ тому не було в Україні виробленої журналістичної мови, тому редакційному комітетові необ-

³ Юрій Тищенко-Сірий, «Перші українські масові політичні газети», *Український Літературно-науковий збірник*, ч. 1, УВАН, Нью-Йорк, 1952, стор. 128 та наступні.

хідно було творити нові слова й поняття, які до того часу не існували в українській мові, але без яких не міг обійтися сучасний часопис або журнал. Знову ж доморослі критики закидали штучність і незрозумілість мови часопису і взагалі вимагали «мови Шевченка». По-третє, за винятком хіба С. Єфремова та ще одної-двох осіб ми не мали публіцистів з досвідом газетної праці. Не згадуючи вже передовиць, які писав здебільшого сам Ф. Матушевський.

Тому обов'язком головного редактора було не тільки виправляти зміст статтів, але й виправляти їхню мову, при чому багато статтів та дописів взагалі не надавалися до друку, їх треба було ґрунтовно переробляти і все це треба було встигнути зробити до 11-12 години вночі, щоб до ранку часопис міг бути видрукований.

Є. Чикаленко пише: «одним словом, якби не Ф. Матушевський, то ми напевно не змогли б видавати газети: по совісті треба сказати, що він виніс її сам на своїх плечах».⁴

А далі на сторінках 457—458 він знов пише: «Це з його боку була така самопожертва, таке геройство духа, що коли наша преса матиме будуччину, коли вона розв'ється так, як у людей, то ім'я Ф. П. Матушевського повинно нею возвеличитися на вічні времена, яко нашого мученика преси, який не пошкодував свого здоров'я, можна сказати, свого життя, для її існування... до початку нашої газети я любив Ф. П. Матушевського за його надзвичайно симпатичну вдачу, а з цього часу почав його глибоко поважати і дивуватися його нелюдському терпінню, енергії, його вірі в нашу справу. Одним словом, у мене не має такого хисту, щоб змалювати заслуги цього чоловіка перед нашою газетою».

Ми далі беремо тут описи умов праці в редакції з рукопису, виготовленого св. пам. Юрієм Матушевським, сином Ф. П. Матушевського, оскільки ці рядки повні теплоти та розуміння труднощів його батька: „перемучений такою виснажуючою працею, Матушевський узяв відпустку на один місяць серпень, а С. Єфремов мав його заступати на той час. Поліція зробила трус у редакції «Громадської Думки» 18 серпня 1906 року, газету закрито, а самого Сергія Єфремова арештовано і він потім ще довго сидів у в'язниці”.

По розгромі «Громадської Думки» постає відразу думка видавати нову газету — «Раду», на яку вже раніше (про запас) дозвіл одержав Б. Грінченко.

«Хоч Матушевський і був дуже змучений, але мусів був знов взяти на себе мученицький хрест редактора, бо більше нікому. За секретаря ми взяли М. Павловського».⁵

Згідно з одержаним дозволом, офіційним видавцем був Б. Грінченко (фактичними Є. Чикаленко та Симиренко, бо Леонтович поставився

⁴ Є. Чикаленко, *Спогади 1861—1907*. Нью-Йорк, УВАН, 1955, стор. 451.

⁵ Є. Чикаленко, *Спогади*, стор. 470.

негативно до «Ради» і відмовився далі давати гроші на покриття дефіциту), який редакторство передав на ім'я М. І. Павловського, але фактичним редактором був Ф. Матушевський» (стор. 472).

Перше число «Ради» так як і «Громадської Думки» було сконфіковане. Бувши виснаженим редакторською працею в «Громадській Думці», а тепер у «Раді», Матушевський намагався покинути редакторство, але мусів усе ж поступитися перед наляганням Євгена Чикаленка. Тоді постала думка запросити на редактора «Ради» Олександра Русова, намовивши його переїхати з Петербургу до Києва. Але Русов не зміг переїхати і Ф. Матушевський далі продовжував редакторство, маючи заступником дотеперішнього секретаря М. Павловського.

Методій Павловський (1877—1957) — журналіст, кооперативний та громадський діяч з Київщини, був секретарем «Громадської Думки» (1906) і редактором «Ради» (1907—1913). Містив він там театральні й музичні рецензії та видав збірник народних пісень під псевдонімом М. Лисовецького.

Наприкінці 1906 р. приїхав до Києва М. Грушевський і приєднався до «Ради» та мав керувати літературними справами і разом з Є. Чикаленком вирішувати, які матеріяли друкувати. Весною 1907 р. на пропозицію М. Грушевського був запрошений до редакції С. Петлюра, однак він залишався в ній недовго. Цікаво, що наприкінці 1906 року був зложений новий склад редакції «Ради», який залишався й у 1907 році. До того складу входили: замісник редактора М. І. Павловський, секретар С. В. Петлюра, а відділи газети були розділені так: «З газет та журналів» — А. М. Хотовицький, «По Україні» — Д. І. Дорошенко, «По Росії» — Л. М. Старицька-Черняхівська, «Закордонний відділ» — М. Лозинський, а Б. Ярошевський взяв «Польський відділ», що й був заснований тоді.⁶

В скорому часі С. Петлюра відійшов від редакційної праці та мав виїхати до Москви, де він пізніше став членом редакції журналу «Украинская Жизнь».

В редакції далі були труднощі, зокрема коли М. Грушевський виїхав закордон і тоді обов'язки редактора впали знов на Ф. Матушевського, але він категорично відмовився і тоді редактором став вже М. Павловський.

Весною 1908 року з ініціативи О. Русова у Києві zaloжено було нелегальну організацію, не партійну — «Товариство Українських Поступовців», в скороченні ТУП. В дуже короткому часі вдалося поширити діяльність ТУП'а на всі головні міста України, а в Києві було навіть кілька філій. Ф. Матушевський став постійним членом головної управи ТУП'а.

У 1908 році почав виходити двомовний орган Союзу Кредитових Кооператив у Києві — «Муравейник-Комашня». До редакції приєднався Ф. Матушевський та ґрунтовно його реорганізував. Цей часопис

⁶ Є. Чикаленко, *Спогади*, стор. 485.

сприяв розбудові нашої кооперації і витримав аж до революції 1917 р., коли став органом великої централі кооперативів «Дніпросоюзу».⁷

У цей час Ф. Матушевський співпрацює з Іваном М. Полторацьким, який приймає активну участь в українському асекураційному товаристві.

У наступних роках появилася думка видавати журнал московською мовою для ширення відомостей про Україну та нарід серед населення імперії й тоді почав виходити в Москві місячник — «Украинская Жизнь», в редакції якого прийняли активну участь С. В. Петлюра та О. Х. Саліковський. Цей місячник виходив від 3 січня 1912 року аж до революції 1917 року, коли, вже в Києві, вийшли його останні книжки. Цей журнал відіграв велику роль, як зазначає в своїх спогадах О. Лотоцький: «Єдиним органом, де українська думка могла знайти для себе вираз... ся єдина трибуна українська виконувала свій обов'язок мужньо... На протязі п'яти літ виконував журнал такі свої обов'язки... коли вся українська преса була зачинена з початком війни».⁸

У 1911 році Ф. Матушевський стає членом дирекції кооперативного Товариства, про яке було згадано вище і відходить зовсім від редакції «Ради» та активно працює для видавництва «Вік».

Важливим буде тут занотувати також цікавий факт, що в Петербурзі виникли плани заснування українського клубу, де українці могли б збиратися та вести культурно-освітню працю. Тоді був уложенний статут клубу та затверджений і пізніше переданий на затвердження адміністрації. Статут був затверджений в серпні 1906 року. Згідно з статутом Клуб мав право вести свою працю в Петербурзі та в інших містах, засновуючи свої відділи.

Цей факт затвердження статуту царською адміністрацією спонукав постановя подібного клубу в м. Харбіні, Манджурія, де статут був також затверджений владою в грудні 1907 року.

В Києві український клуб був заснований в 1908 році й першим головою його був М. Лисенко. Він був закритий московською адміністрацією в 1912 році. Але в грудні 1912 року був відкритий клуб в тому саме мешканні (Володимирська вул. ч. 42). Новий клуб дістав назву «Родина». Київський губернатор Гірс охоче дав дозвіл на відчинення клубу з такою патріотичною назвою, як «Родина», очевидно, губернатор читав назву клубу з московським наголосом.

Цікавим буде тут навести кілька рядків з писань підсоветського автора Євгена Кротевича: «Головою Ради Клубу „Родина“ обрали Федора Павловича Матушевського, який разом з інж. Сергієм Михайловичем Шелестом найбільш поклопоталися про відкриття Клубу». Однак далі цей автор, з наміром, мабуть, забезпечити собі працю, нотує, що «як відомо, не всі члени Ради клубу „Родина“, починаючи навіть

⁷ Енциклопедія, т. 3, стор. 1123 та «Хвиля України», червень 1917, ч. 3, Хабаровськ, де згадується Ф. Матушевського як редактора.

⁸ О. Лотоцький, *Сторінки минулого*, т. 3, стор. 179—183.

з голови її Матушевського, були вільні від націоналістичних збочень». Отже виходить, по думці автора, що вже в 1912 році існували «націоналістичні збочення»!⁹

Невідрадне здоров'я Ф. Матушевського примусило його від'їхати до Сухумі на Кавказі для відпочинку, де він перебував до початку 1-ої Світової війни в 1914 році. З моменту оголошення війни всі українські патріотичні видання були закриті, в тому числі й щоденник «Рада» 20-го липня 1914 р.; крім «Ради» закрили також «Українську хату», «Маяк» та ін., а 9 січня 1915 р. київський губернатор видав наказ «приостановити на все время военного положения все периодические издания на малорусском, древне-еврейском языке и еврейском жаргоне».

З поверненням до Києва Федір Матушевський, разом зі своєю дружиною Вірою, приєдналися до української групи, до якої належали Дмитро й Наталія Дорошенки, Людмила Старицька-Черняхівська, які заходилися допомагати та опікуватися полоненими та втікачами з Галичини, Волині та Холмщини, особливо з т. з. «заложниками», яких пощастило звільнити з в'язниць «на поруки» і забрати до своїх мешкань або гуртожитків. У Матушевських перебували директор Степан Федак аж до закінчення війни, а Кость Паньківський (1855—1915) і упокоївся в їхньому мешканні.

Київська громада щиро опікувалася українськими заложниками зі Львова та інших галицьких міст. Паньківський із шурином д-ром Степаном Федаком і приятелем з молодих років — суддею із Золочева — А. Скобельським оселилися в гостинній хаті Матушевських, які теж були їх поручителями перед царською владою. Коли умови життя трохи полегшали та не було поліційного нагляду, вони почали приймати участь і в київських українських установах та бувати в Українському Клубі. Останній раз К. Паньківського бачили українці на похороні О. Русова, 3 листопада, а через кілька днів після того не стало й К. Паньківського. Він помер 16 листопада після короткої недуги запалення легенів, на серце.

Дмитро Дорошенко писав, що «його похорон обернувся в свого роду українську маніфестацію, і я мушу сказати, що ніколи в своїм житті не бачив, щоб десь так щиро й ревно оплакували якогось небіжчика; тут за Паньківським плакали мов малі діти — дорослі, серйозні й суворі люди... В особі Паньківського ми всі бачили мученика за українську ідею, що помер в неволі, далеко від своїх близьких. Одиною потіхою було те, що помер він не серед чужих, що знайшлися тисячі, що ревно оплакували його, як можуть тільки діти оплакувати свого батька...»¹⁰

В 1915 році був зорганізований «Всеросійський Союз Земств і Городов», одним з його завдань було нести допомогу населенню зруйнованих війною земель. Цей Союз також мав свої шпиталі та санітарні

⁹ Є. Коротевиц, *Київські зустрічі*, вид. «Молодь», Київ, 1963.

¹⁰ І. Витанович, «Кость Паньківський. Ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу», Нью-Йорк, 1954.

потяги для обслуги ранених. На чолі Союзу був князь С. Урусов, який однак швидко відійшов, а на його місце став Барон Федір Рудольфович Штейнгель, який був у Києві широко відомий своєю громадською працею та пов'язанням з українським рухом та був постійним членом Управи ТУП'а.

Барон Ф. Штейнгель запросив українців нести допомогу жертвам війни на українських землях. Д. Дорошенко дістав посаду уповноваженого для Галичини та Буковини, О. Лотоцький як губернатор Буковини, а Ф. Матушевський, А. Вязлов і Красновський та інші як уповноважені Союзу.

З виникненням революції в 1917 році в Російській імперії організації ТУП'а стали основою для заложення та покликання до життя Української Центральної Ради в Києві. Активним членом її став Ф. Матушевський; він брав участь в урочистому відкритті Української Центральної Ради 4 квітня 1917 року, коли виступив із своєю доповіддю. З початком революції кінчилися цензурні заборони на українські видання й почала виходити «Нова Рада», як щоденник — продовження зачиненого часопису в 1914 році — «Ради», редактором став Андрій Ніковський.

Однак загрозливий стан здоров'я Ф. Матушевського заставив його залишити свою політичну діяльність та разом з дружиною виїхати до Кисловодська на Північному Кавказі, де їх захопили події большевицького повстання та ліквідації Тимчасового Уряду в Петрограді, на чолі якого тоді був О. Керенський. Тільки в 1918 році, коли німецькі війська дійшли до Кавказу, обоє Матушевські мали можливість повернутися в Київ (травень 1918 року) в час організації адміністрації гетьмана П. Скоропадського.

Ф. Матушевський, як голова Батьківського комітету першої української гімназії ім. Т. Шевченка в Києві, звернувся до гетьмана з проханням приділити приміщення для української гімназії. Розпорядженням гетьмана таке мешкання було приділено в садибі Покровського монастиря, московські черниці якого повели великий опір, але без успіху. На окремій аудієнції гетьман П. Скоропадський запропонував Ф. Матушевському вступити до праці в його уряді, але він не дав тоді ясної відповіді.

В кінці червня 1918 р. тодішній міністр закордонних справ Д. Дорошенко переводив активні заходи втягнути до праці в гетьманському уряді якомога більше українців і запропонував на посаду сенатора Ф. Матушевського. Але ця пропозиція зустріла гострий опір міністра юстиції М. П. Чубинського, відомого з своєї діяльності ще в довоєнні часи, зокрема в рамках «Т-ва слов'янського наукового єднання». Причини конфлікту між проф. Чубинським та Ф. Матушевським не дуже ясні.

Розгук московської реакції, що настав в останні місяці гетьманату та велика активність П. Н. Мілюкова, лідера кадетської партії, що тоді жив у Києві та займався розробленням плянів до відбудови «Єдиної Неділімої Росії» та створення політичної групи для шукання піддержки

проти України на стороні Антанти, примушували Ф. Матушевського досить часто ховатися, бо він став активним членом Національного Союзу, щоб ліквідувати московські спроби пов'язати знов Україну з Росією.

В січні 1919 р., коли в Україні установався уряд Директорії, С. В. Петлюра запропонував Ф. Матушевському виїхати до Греції та стати на чолі Надзвичайної Дипломатичної Місії. Призначення відбулося з ініціативи Головного Отамана С. Петлюри, який настоював, щоб Ф. Матушевський взяв на себе це доручення, бо Україна потребує для дипломатичної праці людей зі закінченою вищою освітою. Ф. Матушевський ставився тоді до політики Директорії досить критично, бо не поділяв багатьох заходів уряду. Рекомендаційну грамоту підписав тодішній міністр закордонних справ В. Чехівський.

Місія була зложена з наступних осіб: Голова Місії Ф. Матушевський, радник місії — Модест П. Левицький, перший секретар — Сергій Рафальський, але цей останній мав конфлікт з М. Левицьким, бо був він москвин і пізніше працював в місії та подався до московських кіл. Другим секретарем був Ламброс Ламбріанідіс, грек, колишній старшина російської армії, який добре володів французькою мовою та знав грецьку. Перед тим він був секретарем українського дипломатичного представництва в Румунії. Торговельним аташе був Є. Глузман, військовим аташе був ротмістр Гриневич та другим аташе — Юрій Рейзе, литовець.

Місія залишила Київ 26 січня 1919 р. та дісталася до Атен тільки 2 березня через великі труднощі подорожі в ті часи. Коли Ф. Матушевський залишав Київ його дружина настоювала, щоб він взяв із собою старшого сина (тоді Юрієві було 13 років) з огляду на поганий стан його здоров'я. Вона ж не знала, що в той вечір 26 січня 1919 року бачила його в останне.

У 1929 році її молодші сини були арештовані й обвинувачені в приналежності до Спільки Визволення України. Середнього сина Бориса судили в 1930 році на показовому процесі «45» в Харкові та запроторили до політичного ізолятора в Ярославі, де він сидів разом з С. Єфремовим, О. Гермайзе, А. Ніковським, М. Павлушковим та іншими учасниками того судового процесу. Між тими в'язнями перебував також митрополит Української Автокефальної Церкви М. М. Борецький.

Найменший син Ф. Матушевського — Василь був без суду засланий на 10 літ до Архангельська на лісові роботи, а потім пересланий на десять літ додатково до Тайшету, де й загинув 29 липня 1943 року.

Дружина Ф. Матушевського Віра Олександрівна була заарештована в 1937 році та заслана до концентраційного табору в Потьмі, Мордовської республіки, де й загинула 28 квітня 1944 року.

Другий син — Борис Матушевський разом зі своїм братом був арештований у зв'язку з процесом СВУ та засланий, як згадано, до Ярославля, а опісля перевезений до Киренська в Іркутській області, на правому березі р. Лени у тому місці, де до неї впливає річка Киренга. Там йому вдалося з кількома іншими засланцями зорганізувати

метеорологічно-дослідну стацію. Це була перша така стація в тому районі й багато прислужилася до наступних досліджень в районі вічної мерзлоти. Можливо, що ця дослідна праця спасла його від загибелі, бо в 1976 році була улаштована в Ленінграді спеціальна конференція з нагоди 40-ліття заснування дослідів над проблемами вічної мерзлоти та гляціології. На тій конференції були чотири ветерани тої служби, її початків, а серед них і Борис Матушевський. З цього приводу в ленінградській пресі були аж дві статті про ті «геройські початки важливої наукової дослідної праці», але не було згадано, що її почали засланці.

В своєму листі в кінці 1976 р. з Києва Борис Матушевський описує ту конференцію дуже коротко та зазначає, що він використав своє перебування в центрах наукової праці для вишукування матеріалів про свого батька Федора П. Матушевського. Він зазначає, що йому вдалося знайти в архівах немало важливого, як наприклад, листи його до академіка Шахматова в справі підготовки нарису про життя Т. Шевченка для енциклопедичного видання «Український нарід в його минулому та сучасному», а також листи до Марка Вовчка, бо «тато їздив до неї разом з Вол. Федоровичем (Дурдуковським — прим. І. С.) у справі видання її творів у виданні «Вік»... знайшовся також лист Серг. Ол. (Сфремова — прим. І. С.) до неї» і головне, він знайшов в каталогах «невідомі праці й статті татові, що потрібні мені для бібліографії до біографії татової... з великою приємністю ходив я по вулицям, тими де колись ходила наша матуся та відвідав мешкання, в якому помер Т. Шевченко».

Ми зупинилися ширше на цих нотатках з життя Бориса Матушевського, які характеризують його наполегливість зібрати джерельні матеріали до біографії Федора П. Матушевського. Очевидно, що тепер після його смерті (14 січня 1977 р.) ці знахідки та праці залишилися нескінченими й напевно назавжди пропали для української науки.

Обставини смерті цього вченого та дослідника не уточнені, відомо тільки, що його життєвий шлях був тяжкий, як багатьох інших українських видатних людей, а його поховання відбулося з великою урочистістю 16 січня 1977 р. Процальну промову виголосив старий приятель Б. Антоненко-Давидович, який теж відбув 18 літ заслання. У його промові були наступні слова: «Пішов од нас останній свідомий нащадок одного з останніх родів старої чесної української інтелігенції, яка бажала добра і тільки добра своїй Батьківщині». У цього свого приятеля Борис Матушевський був напередодні своєї смерті.¹¹

Ми знаємо з розмов з Юрієм Матушевським, що приватне життя його брата Бориса було дуже тяжке, бо він почував себе дуже самотнім і говорив своїм друзям, що йому потрібно буде п'яти літ, щоб закінчити задумані праці, а серед них важливу про судовий процес Союзу Визволення України; що саме та як плянував він — залишається тепер незнаним.

¹¹ «Свобода», Нью Джерсі, 4 й 24 березня та 26 квітня 1977.

Умови праці Дипломатичної Місії в Афинах були дуже тяжкі, бо існуюча там значна московська колонія, разом з посольством та консульством робили багато спроб припинити зовсім працю української місії, але коли їм це не повелося, стали робити заходи шкодити всюди. Цьому сприяло також негативне відношення антантських кіл, зокрема французських, як про це пише в своїй «Історії України» Д. Дорошенко, (т.2) торкаючися висловів французького головного інформатора свого уряду Еміля Енно та зазначає, що той заявив українському послуві І. Я. Коростовцю: «Україна, або вірніше сказати Південна Росія, ніколи не мала своєї історії, ані національної або етнографічної окремішности. Вона створена німцями: Фергачем і графом Шептицьким (?!), щоби розвалити Росію. Українська мова створена штучно галичанами з політичними цілями... уряд гетьмана Скоропадського має бути скасований і замінений об'єднаним російським урядом...».¹²

Треба додати, що цей Е. Енно був колись перед тим французьким консулом у Києві та, очевидно, приятелював там з ультраправими колами московської політичної еліти.

В наявних матеріалах досить добре освітлені умови праці української дипломатичної місії в Афинах, її труднощі та провокації з боку «російських представництв». Ф. Матушевський знаходив доброзичливе відношення тільки з боку американського посла Г. Дроппера (Garret Dropers), який через своїх кур'єрів навіть допомагав у зносинах Місії з Парижем, де саме відбувалося «всесвітнє торговий в Версалі» і навіть з нашим урядом, що вже тоді був у Кам'янці-Подільському.

Одночасно Місія переживала фінансові труднощі. Посилаємось тут на статтю про Ф. Матушевського авторства Є. Онацького в його «Українській Малій Енциклопедії», кн. VII, стор. 936—937: «Посол УНР в Греції писав 5 вересня 1919 р. до Дм. Антоновича, посла в Римі: „наша Місія, що перебуває в Греції, вже шість місяців відрізана від усього світу. Сама Греція та її уряд ставиться до нас з великими симпатіями, але... Греція в такому становищі, що мусить поглядати на державу Антанти і тому не має змоги стати нам в пригоді. Найбільшим більмом в очі ми являємось для бувшої російської амбасаді і для тих, хто за всяку ціну хоче таки зробити Росію „єдиною й неділюмою“. Щоб вижити нас звідсіля, нам чинять силу прикростей... як бачите, нас трактують так само, як колись в поліційсько-самодержавній Росії трактовано арештантів, яких пересилали „по проходному свідетельству“... може Ви визнаєте за корисне повідомити про ці факти Посла нашого в Парижі П. Тишкевича... Зроблено тут нашою Місією чимало... якби наша Місія не бідувала, то можна було б зробити вдвоє. А тепер таке становище, що пробі — рятуйте...” (З Архіву Місії УНР в Італії)».

Тоді ж Ф. Матушевський почав видавати разом з радником Місії Модестом Левицьким грецькою мовою «Грецько-Українське Рев'ю», в якому викладалася історія України, з наголосом про українсько-грець-

¹² Д. Дорошенко, *Історія України*, том 2, стор. 409.

кі стосунки від зарання нашої історії, господарство, економіку та сучасну боротьбу України за свою незалежність. Це рев'ю розсилалося до урядових чинників, членам парламенту, редакціям місцевих газет та бібліотекам, але не всі часописи друкували ці інформації, бо там були сильні впливи представників Антанти.

Наводимо тут фрагменти з рукопису Юрія Матушевського про свого батька: «Десь коло 20 серпня 1929 року Ф. Матушевський вислав справоздання Міністерству Закордонних Справ УНР про чинність Дипломатичної Місії в Атонах, про труднощі, які стояли перед нею та невизначення до неї з боку грецького уряду, який без прем'єра Венізелоса, який увесь час перебував у Парижі на Версальській Конференції, — не висловлював своїх конкретних поглядів на українську справу, а особливо на визнання незалежності України.

Тому міністр закордонних справ Діомідіс, хоч і прочитав акредитаційну грамоту Міністерства Закордонних Справ УНР (підписану Чехівським), прийняти її відмовився. Крім ранішніх візит зроблених у березні у міністра Діомідіса, митрополіта Мелеотіса та американського посла Дроперса, у квітні й травні 1919 р. Ф. Матушевський склав візити представникам Англії, Італії, Франції, Румунії, Голляндії, Бразилії, Еспанії, Бельгії й Персії. Всі вони одержали по примірникові Меморандуму, а Дроперс попросив ще один примірник, щоб його переслати американському представникові у Парижі».

21 жовтня 1919 року Ф. П. Матушевський помер від розриву серця, і його поховали в Атонах.

Дипломатична Місія працювала далі в столиці Греції під керівництвом Модеста Левицького.

Грецькі часописи вмістили статті з приводу смерті Ф. Матушевського дуже прихильні, що виявляло впливи того рев'ю, що Місія розсилала редакціям. Це був час катастрофи в Україні. Трохи піднісся настрій, коли прийшли вістки, що Київ знов занятий злученими військами й тоді промайнула вістка, що Грецький уряд розглядає справу визнання України. (Всі вістки приходили до Греції запізно). Потім настала фінансова криза в Місії. Радник Місії Глузман виїхав до Відня й йому пощастило дістати від барона Василька трохи грошей. Але загальне положення Місії почало погіршуватися й 1 серпня 1920 року вона виїхала з Греції. Місія виїхала з Пірею, через Бріндізі, Неаполь і Рим й 20 серпня прибула до Відня.

Архів Місії, правдоподібно, був переданий Українському посольству у Відні, бо як зазначає Юрій Матушевський, тоді був одібраний його дипломатичний паспорт, як сина українського посла, та замінений звичайним українським паспортом.

Треба зазначити, що Ф. Матушевський писав дневник. Уривки з цього щоденника були видрукувані в збірнику мемуарів — «З Минулого», який видав Український Науковий Інститут у Варшаві в 1938 році. Це видання знаходиться в кількох бібліотеках Америки і там мається можливість частинно пізнати умови праці нашого посла в Гре-

ції. Правда цей дневник не досить повний і в ньому бракує різних деталей.

Ця наша стаття присвячена Ф. П. Матушевському не могла б бути виготовлена без допомоги св. пам. Юрія Матушевського, який не тільки зібрав багато цінних матеріалів про життя та працю свого батька, але також написав коментарі до них і дав спробу зложення біографії. В свій час він також подбав про друк у збірнику Українського Наукового Інституту у Варшаві частини щоденника Ф. П. Матушевського. Можна тільки жалкувати, що не був тоді видрукований текст щоденника у повному розмірі, а тільки 19 сторінок. (Збірник «З Минулого», т. XI, стор. 138—157).

Очевидно, що можна ще знайти деякі матеріали з діяльності Ф. Матушевського, як українського посла в Греції, в архівах колишнього українського посольства у Відні, якщо вони збереглися; про них згадує у своїй Енциклопедії С. Онацький. Так само можна дістати грецькі часописи, де містилися різні матеріали з рев'ю, яке видавала Місія.

Що ж торкається бібліографії різних друкованих праць Ф. Матушевського, то, очевидно, її не можна тепер укласти. Вона була б дуже неповною, бо бракує для того доступу до належних джерел.